

Ронай Л.М.<https://orcid.org/0000-0002-3482-9656>

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УГОРЩИНІ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 1989–1996 РОКІВ

У статті здійснено аналіз ключових аспектів відновлення та розвитку Римо-католицької церкви в Угорщині після падіння соціалістичної системи у 1989 році та впродовж першої половини 1990-х років. Перехід до демократичного політичного ладу вимагав докорінного переосмислення принципів взаємодії між державою і релігійними організаціями, що протягом десятиліть перебували під жорстким контролем комуністичного режиму. Автор досліджує, яким чином угорська держава ліквідувала механізми політичного тиску на церкву, а також яким чином була сформована нова державна церковна політика, спрямована на забезпечення свободи совісті та автономії релігійних організацій у нових умовах.

У статті розкрито та визначено найважливіші кроки з відновлення діяльності Католицької церкви, які були здійснені у перші роки після демократичних змін. Одним із перших рішень стало відновлення дипломатичних відносин між Угорською Республікою та Святим Престолом, які були перервані після Другої світової війни. У статті висвітлено, як угорська держава, а також уряд прем'єр-міністра Міклоша Немета, сприяли налагодженню переговорного процесу, результатом якого стало підписання угоди про відновлення дипломатичних відносин на рівні послів і папських нунцій. Автор підкреслює, що це створило правові та організаційні підстави для нормалізації діяльності Католицької церкви, зокрема для відновлення церковних структур, чернечих орденів та освітніх установ.

У статті також порушено питання реституції майна, конфіскованого у церков під час комуністичного режиму, а також розкрито проблеми практичного застосування законів про повернення або компенсацію власності. Особлива увага приділена відновленню католицьких навчальних закладів – від дитячих садків і початкових шкіл до колегіумів та університету імені Петера Пазманя, а також розвитку нових освітніх ініціатив, таких як Католицький інститут освіти для дорослих.

Крім правових та організаційних аспектів, у статті розглянуто питання фінансування та соціальної діяльності Католицької церкви після втрати державної підтримки у радянський період. Автор аналізує, яким чином укладалися двосторонні угоди між державою та конфесіями, що давало можливість реалізовувати спільні соціальні, освітні та гуманітарні проекти, а також визначати роль церкви у суспільному та культурному житті.

У статті висвітлено значення візитів Папи Івана Павла II до Угорщини, що стали символом відродження Католицької церкви та її легітимації у нових політичних умовах. Автор показує, що ці візити сприяли зміцненню морального авторитету церкви, підвищенню її суспільного впливу та розвитку міжконфесійного діалогу, а також підкреслюють роль церкви як фактор духовного, культурного та соціального розвитку Угорщини у період демократичних трансформацій.

Ключові слова: Угорщина, політика, церква, держава, освіта, Римо-католицька церква, взаємовідносини.

Постановка проблеми. Після падіння соціалістичної системи наприкінці 1980-х років Угорщина вступила у період глибоких політичних і суспільних трансформацій, які суттєво вплинули на становище релігійних інституцій. Упродовж десятиліть комуністичного режиму діяльність

церков була значною мірою обмежена, а релігійні організації перебували під постійним державним контролем. Перехід до демократичного політичного устрою вимагав переосмислення ролі релігії в суспільному житті та формування нових принципів взаємодії між державою і церквами.

Важливим елементом цих змін стало відновлення дипломатичних відносин між Угорщиною та Святим Престолом, що відкрило нові можливості для діяльності Римо-католицької церкви. У цих умовах актуальним постає дослідження процесів відновлення церковних структур, розвитку католицької освіти, адміністративної реорганізації церковних інституцій та зміцнення ролі церкви у суспільному житті країни. Незважаючи на значну увагу дослідників до політичної трансформації Угорщини, окремі аспекти розвитку релігійної політики та відродження католицьких інституцій у період демократичних змін залишаються недостатньо висвітленими, що зумовлює необхідність їх подальшого наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформації державно-церковних відносин в Угорщині після падіння соціалістичної системи привертала увагу значної кількості дослідників. У науковій літературі вагоме місце посідають праці, присвячені аналізу політичних і правових передумов відновлення діяльності релігійних організацій, а також формуванню нової моделі співпраці між угорською державою та Святим Престолом. Зокрема, Янош Добсаї у своїй праці [7] детально аналізує розвиток взаємин між державою і церквами в Угорщині у 1989–2004 рр., висвітлюючи інституційні та правові зміни цього періоду. Вагомий внесок у дослідження релігійної тематики зробив Єно Гергель [8], який зосередив увагу на становищі та ролі Римо-католицької церкви в угорському суспільстві, а також у співавторстві з Балог Маргіт [3] підготували ґрунтовне дослідження, присвячене розвитку церков в Угорщині у 1790–1992 рр. Окремі аспекти відносин між державою і церквою, зокрема значення пастирських візитів Папи Римського, висвітлено у працях, присвячених діяльності Івана Павла II [10], де проаналізовано їхній вплив на суспільно-політичні та міжконфесійні процеси.

Окрім цього, у дослідженнях значна увага приділяється питанням реституції церковного майна, відродженню діяльності чернечих орденів, розвитку католицької освітньої системи та адміністративній реорганізації структури Римо-католицької церкви на початку 1990-х років. Важливим напрямом є також вивчення ролі церкви у культурному та суспільному житті країни в умовах демократичних трансформацій. Водночас, попри наявність значної кількості наукових праць, окремі аспекти відновлення та функціонування католицьких інституцій, а також їх вплив на формування нової суспільної моделі в Угорщині залишаються

недостатньо дослідженими, що зумовлює актуальність подальших наукових розвідок у цій сфері.

Постановка завдання. Ціллю статті є комплексне дослідження процесу відновлення та розвитку Римо-католицької церкви в Угорщині після політичних змін 1989 року. Автор ставить за мету проаналізувати основні етапи трансформації державно-церковних відносин, з'ясувати передумови відновлення дипломатичних відносин між Угорщиною та Святим Престолом, а також дослідити процес відродження церковних інституцій у нових соціально-політичних умовах. Особлива увага приділяється аналізу реабілітації представників католицького духовенства, відновленню діяльності чернечих орденів, розвитку католицької освіти та адміністративній реорганізації церковної структури. Важливим завданням дослідження є також визначення ролі пастирських візитів Папи Римського Івана Павла II у зміцненні авторитету церкви та розвитку міжконфесійного діалогу в Угорщині.

Виклад основного матеріалу. Після зміни політичної системи в Угорщині, сформована державна церковна політика сприяла налагодженню дипломатичних відносин між Угорською Народною Республікою та Ватиканом. Початком цього процесу стала ініціатива прем'єр-міністра (23 листопада 1988 – 23 травня 1990) Міклоша Немета, який 5 вересня 1989 року надіслав листа кардиналу Агостіно Касаролі, державному секретареві Ватикану із запрошенням до переговорного процесу. У відповіді від 18 жовтня йшлося про те, що Ватикан готовий до відновлення дипломатичних відносин. Кінцевий результат переговорів був досягнутий доволі швидко. 9 лютого 1990 року прем'єр-міністр М. Немет і кардинал А. Касаролі підписали угоду, згідно з якою було відновлено дипломатичні відносини між урядом Угорської Республіки та Апостольським Престолом на рівні послів і папських нунцій, які були перервані у 1945 році. Нунцієм Апостольського Престолу в Будапешті став Анджело Ачербі, а угорським послом у Ватикані – Шандор Керестеш, депутат парламенту від Демократичної народної партії в 1947 році та від Християнсько-демократичної народної партії в 1990 році. (Ш. Крестеша з 1994 року змінив Йозеф Братінка; наступником нунція А. Ачербі став архієпископ Карл-Йозеф Раубер, який обійняв свою посаду 17 червня 1997 року.) [6, с. 10; 1, с. 208].

Процес політичної реабілітації та репарації, розпочатий у рамках зміни політичного режиму, торкнувся десятків тисяч громадян Угорщини.

18 травня 1990 року Верховний суд оголосив недійсним вирок, винесений єпископу Естергома Йожефу Мендсенті, а 22 травня – архієпископу міста Калоча Йожефу Гросу. Подібно до багатьох угорців, які померли за кордоном, і у випадку колишнього архієпископа Естергома було ініційовано повернення його останків на батьківщину та їх перепоховання. Прах його був похований 4 травня 1991 року в крипті базилики в Естергомі. 10 жовтня 1991 року було перепоховано також Берталана Бадаліка, колишнього єпископа Веспрема. Його ще в 1957 році виключили зі своєї єпархії, і до смерті в 1965 році він жив у Гейце, в колишній літній резиденції Егерського архієпископства, куди його примусово поселили. Після смерті його дозволили поховати тільки у рідному місті, Годмезевашаргей.

На першому етапі системних політичних змін, 30 серпня 1989 року, набув чинності закон № 17, який знову дозволив діяльність чернечих орденів в Угорщині. Завдяки цьому з величезною швидкістю відбулося відновлення різних чернечих орденів, позбавлених дозволу на діяльність у 1950 році, а також створилися нові організації. У 1991 році діяло 21 чоловічих і 47 жіночих, а у 1995 році – 21 чоловічих і 50 жіночих релігійних спільнот та об'єднань, присвячених апостольському життю. Знаком відродження є «Скельний храм» Ордену Отців Паулінів: святиня Марії в Будапешті була побудована в 1926 році. В ніч на Великодній понеділок 1951 року співробітники Управління державної безпеки увірвалися до храму, розгромили його оздоблення та заарештували ченців. 27 серпня 1989 року на площі перед ще замуrowаними дверима храму ченці Пауліни знову змогли відслужити Святу Месу. (Скельний храм було знову освячено 6 червня 1992 року.) [2, с. 223–225; 8, с. 142].

З великим ентузіазмом знову почали працювати католицькі церковні навчальні заклади. Їхня кількість постійно зростала, тому різні видання наводили різні дані. У виданні Екуменічної ради церков Угорщини за 1995 рік налічувалося 175 католицьких навчальних закладів, тоді як за даними Кабінету міністрів, також за 1995 рік, їхня кількість становила 167. З них 34 дитячі садки, 67 початкових шкіл, 30 середніх шкіл, 23 колегіуми (коледжі), 1 університет, 12 інститутів. Богословська академія імені Петера Пазманя була підвищена до статусу університету в 1990 році (хоча за своєю структурою вона не була університетом, оскільки на той час мала лише один факультет). У вересні 1992 року розпочалося навчання на

факультеті філософії Католицького університету імені Петера Пазманя, який розмістився у колишніх радянських казармах у місті Пілішчаба. Угорщина стала першою з колишніх соціалістичних країн, де після зміни владної системи було відкрито новий Католицький університет. Навчальний заклад, вміщував двісті студентів, належав церкві і знаходився під її управлінням, а держава лише долучалася до витрат на освіту за допомогою нормативної підтримки. Важливу фінансову підтримку закладу, який тим часом розширився за рахунок юридичного факультету, забезпечував Католицький університетський фонд, створений у травні 1991 року та який фінансувався за рахунок громадських добровільних внесків. З 1 вересня 1993 року Педагогічний інститут у Жамбеку знову отримав управління католицької церкви. Відродилися не тільки традиційні форми освіти, але й з'явилися нові ініціативи. Так, освітня ініціатива, яка працювала в західній Європі вже з 1963 року, була започаткована саме Угорщиною в центральноевропейському просторі єпархією в Сомбатгей, восени 1992 року було створено Католицький інститут освіти для дорослих [3, с. 39; 4, с. 472].

Вже після Другої світової війни, ще за ініціативою кардинала Йожефа Міндсенті, були окреслені плани щодо нових адміністративних меж римо-католицької церкви, але вони були реалізовані лише через півстоліття. Папа Іван Павло II у своїй буллі *Hungarorum gens*, яка набрала чинності 19 червня 1993 року, пристосував межі єпархій, встановлені століттями раніше, з урахуванням сучасних обставин. Папа заснував дві нові єпархії, підвищив одне єпископство до рангу архієпископства, змінив назви двох архідієцезій і в більшій чи меншій мірі перекроїв усі єпархії Угорщини. Лише територія єпархії Сомбатгей залишилася без змін. З території єпархії Веспрем, що лежить на південь від озера Балатон, утворилася єпархія Капошвара. Єпархія Дебрецен-Ніредьгаза була утворена з відокремлених територій Егерської архієпархії та єпархії Сегед-Чанад. Нова назва Естергомської архієпархії стала Естергомсько-Будапештська архієпархія, яка перейняла від єпархій Секешфегервара та Ваца зовнішні райони Буди та Пешта, таким чином столиця, за винятком Чепела, належала до єдиної єпархії. Назва другого за розмірами архієпископства країни була змінена на Калоча-Кечкеметську архідієцезію, а її територія була розширена за рахунок південних частин колишньої Вацької єпархії, тобто тепер вона охопила всю територію Бач-Кішкунського комітату разом із містом Кечкемет. Незначні зміни

відбулися також на спільному кордоні з Печською єпархією. Папським указом було також створено новий архієпископський округ: Веспрем отримав статус архієпископства. Кожне з чотирьох архієпископств тепер мало під своєю юрисдикцією дві або три єпархії. (Архієпископство Естергом-Будапешт: Дьйор, Секешфегервар і Гайдудорог; до архієпископства Калоча-Кечкемет: Печ і Сегед-Чанад; до Егерського архієпископства: Вац і Дебрецен-Ніредьгаза; до архієпископства Веспрем: Капошвар і Сомбатгей.) Паннонгалмське територіальне абатство (єпархія) залишилося незалежним і, подібно до греко-католицької Мішкольцької апостольської адміністрації, підпорядковувалося безпосередньо Апостольському Престолу [7, с. 111].

Окрім адміністративної реорганізації, відбулися важливі зміни у керівництві церкви: до 1990 року католицька церква перебувала під керівництвом Естергомського Примаса-архієпископа, а потім, відповідно до канонічного права, її керівництво перейшло до Угорської католицької єпископської колегії та єпископської конференції. Головою був архієпископ Егерський Іштван Шерегей, виконавчим органом – Секретаріат єпископату, очолюваний єпископом-помічником Естергома-Будапешта Чабою Терняком. Єпископська колегія мала загалом двадцять фахових комітетів, серед яких Екуменічний комітет на чолі з капеланом-єпископом Ґашпаром Ладочі. Безумовно, це насамперед справа католицької церкви, коли її глава, Папа Римський, здійснює пастирську подорож до будь-якої країни. Папа Іван Павло II перебував у Угорщині з 16 по 20 серпня 1991 року. Зазвичай папські візити не мають на меті легітимізацію тієї чи іншої політичної системи. У випадку Угорщини це було не так однозначно. На момент візиту системні політичні зміни ще були на фазі становлення, тривали узгодження між державою та церквою. Тому візит виявився більшим, ніж просто візитом католицького папи, і, мабуть, не буде перебільшенням сказати, що він означав визнання суспільних змін та результатів церковної політики.

Візит Папи Римського у релігійному сенсі вийшов за рамки внутрішніх справ Католицької церкви. Зрозуміло, що глава церкви зустрівся з католицькою церковною ієрархією латинського та грецького обрядів, а також прийняв некатолицьких, але християнських лідерів церков, однак той факт, що він радо прийняв лідерів єврейської конфесії, було вже незвичайним [10, с. 26]. Представник єврейської громади висловив у присутності Папи свою думку про Голокост та антисемітизм, а

Папа відповів на це осудливою промовою. Реформатська церква також вважала важливим скористатися нагодою, та висловила побажання щоби у стінах великого храму в Дебрецені «реабілітувати» депортованих галерників, скасувати реверсалис (письмова угода між подружжям щодо релігії майбутніх дітей у разі змішаного шлюбу) та наміри щодо захисту інтересів Угорської реформатської церкви в Трансильванії. А Євангелічна церква, окрім скасування реверсалис, хотіла домогтися прийняття рішення про спільний переклад Біблії. Офіційні заяви протестантських і ортодоксальних церков характеризувалися стриманістю і тактовністю. Один із випусків серії брошур Екуменічного навчального центру був присвячений візиту Папи Римського, в якому висловлювалася критика політики рекатолизації Папи та односторонності його екуменічного погляду. Екуменічна рада церков Угорщини опублікувала заяву, написану в екуменічному, братньому тоні. Думки малих церков розділилися: деякі (наприклад, баптисти) були більш критичними, незважаючи на дружній прийом, а Свідки Єгови та Церква Віри висловили відкрите засудження папського візиту. Найважливішими з промов Папи були промови, виголошені перед представниками культури та науки, а також промова, адресована єпископському корпусу. Їх суть можна описати ключовими словами: «Примирення», «Оновлення», «Європейськість» та «Екуменізм», при цьому Папа не висловлював своєї позиції щодо актуальних політичних питань. У 1996 році Папа Іван Павло II знову вшанував Угорщину своєю присутністю, цього разу прибувши на урочистості з нагоди тисячоліття заснування абатства в Паннонгалмі. Без перебільшення можна сказати, що ці дві видатні події зміцнили тисячолітні зв'язки між угорцями та європейцями [13, с. 112].

Після політичних змін у державі, угорські церкви, особливо протестантські, наголошували на необхідності всебічного самоаналізу. У католицькій церкві також з'явилася моральна сила та духовна мужність, необхідні для проведення об'єктивного самоаналізу. Доказом сучасності у представництві соціального християнства слугував циркулярний лист Угорської католицької єпископської конференції, опублікований у серпні 1996 року під назвою «Справедливіший і братерніший світ». Він без демагогії критикував тогочасні суспільні умови, тобто чотири розділи листа були присвячені темам соціальних відносин, охорони здоров'я, економічного життя, держави і політики, а також культури. Він одночасно відстоював

особисту гідність людини та принципи солідарності, а також захищав всіх знедолених, таких як роми та безхатні, меншини та біженці, літні люди та діти [5, с. 437–438].

Висновки: Політичні зміни в Угорщині наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років створили передумови для докорінної трансформації державно-церковних відносин та відновлення повноцінної діяльності Римо-католицької церкви. Перехід до демократичної політичної системи сприяв ліквідації механізмів державного контролю над релігійними організаціями та формуванню нової моделі співпраці між державою і церквою. Важливим кроком стало відновлення дипломатичних відносин між Угорщиною та Святим Престолом, що сприяло активізації церковного життя та зміцненню міжнародних контактів.

У досліджуваній період відбулося поступове відродження церковних інституцій, реабілітація

представників католицького духовенства та відновлення діяльності чернечих орденів. Значних змін зазнала також система католицької освіти, що проявилось у відкритті нових навчальних закладів і відновленні діяльності традиційних освітніх установ. Важливим етапом стала адміністративна реорганізація структури Римо-католицької церкви, спрямована на пристосування церковного управління до нових суспільно-політичних умов.

Пастирські візити Папи Римського Івана Павла II до Угорщини стали важливою подією у духовному житті країни та сприяли зміцненню авторитету церкви в суспільстві. Загалом відродження Римо-католицької церкви стало важливим складником демократичних трансформацій і сприяло формуванню нових духовних та культурних орієнтирів у постсоціалістичній Угорщині.

Список літератури:

1. Ронай Л. Державно-церковні відносини в Угорщині після зміни політичної системи 1989 року та в 1990-х роках ХХ ст. *Вчені записки Таврійського Національного університету ім. В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки, Видавничий дім «Гельветика» 2025. 06. 27. Том 36. (75). №2. С. 207–213. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/2.30>
2. Adriányi G. A Katolikus egyház története a 20. században Kelet-, Közép-Kelet- és Dél-Európában. Győr: Kairosz Kiadó, 2005. 359 old.
3. Balogh M., Gergely J. Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1996. 549 old.
4. Balogh S., Gergely J., Izsák L., Jakab S., Pritz P., Romsics I. Magyarország a XX. században. Második kiadás. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986. 534 old.
5. Bihari M. Magyar politika 1944–2004. Politika és a hatalmi viszonyok. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. 485 old.
6. Bölöny J. Magyarország kormányai 1848–2004. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 549 old.
7. Dobszay J. Allam, egyházak Magyarországon 1989–2004. 15 év a rendszerváltástól az európai uniós csatlakozásig. Budapest: Egyházfórum Alapítvány, 2004. 399 old.
8. Gergely J. Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. Budapest: Tankönyvkiadó, 1989. 192 old.
9. II. János P. II. János Pál pápa magyarországi látogatása 1991. augusztus 16–20. Budapest: MKPK Sajtóirodája, 1991. 76 old.
10. Szántó K. A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991. Miskolc: Új Misszió Alapítvány, 1992. 127 old.

Ronai L.M. THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN HUNGARY DURING THE PERIOD OF POLITICAL TRANSFORMATIONS 1989–1996

The article analyses the key aspects of the restoration and development of the Roman Catholic Church in Hungary following the end of the socialist system in 1989 and throughout the first half of the 1990s. The transition to a democratic political system required a fundamental rethinking of the principles governing the relationship between the state and religious organizations, which had been under the strict control of the communist regime for dozens of years. The author examines how the Hungarian state liquidated the mechanisms of political pressure on the Church, as well as how a new state policy on the Church was formed, aimed at ensuring freedom of conscience and the autonomy of religious organizations under the new conditions.

This article outlines and identifies the most significant steps taken to restore the activities of the Catholic Church in the early years following the democratic transition. One of the first decisions was to re-establish diplomatic relations between the Republic of Hungary and the Holy See, which had been severed after the Second World War. The article examines how the Hungarian state, as well as the government of Prime Minister

Miklós Németh, promoted the negotiation process, which resulted in the signing of an agreement on the restoration of diplomatic relations at the level of ambassadors and papal nuncios. The author emphasizes that this created the legal and organizational foundations for the normalization of the Catholic Church's activities, in particular for the restoration of church structures, monastic orders and educational institutions.

The article also addresses the issue of the restitution of property confiscated from churches during the communist regime and examines the practical application of laws concerning the return of property or compensation. Particular attention is paid to the restoration of Catholic educational institutions – from nurseries and primary schools to colleges and Péter Pázmány University – as well as the development of new educational initiatives, such as the Catholic Institute of Adult Education.

In addition, the legal and organizational aspects, the article examines the issues of funding and the social activities of the Catholic Church following the loss of state support during the Soviet period. The author analyses how bilateral agreements were concluded between the state and religious denominations, which made it possible to implement joint social, educational and humanitarian projects, as well as to define the role of the Church in public and cultural life.

The article highlights the significance of Pope John Paul II's visits to Hungary, which came to symbolize the revival of the Catholic Church and its legitimization within the new political context. The author demonstrates that these visits contributed to strengthening the moral authority of the Church, enhancing its social influence and fostering interfaith dialogue, whilst also highlighting the Church's role as a factor in Hungary's spiritual, cultural and social development during the period of democratic transformation.

Keywords: *Hungary, policy, church, state, education, Roman Catholic Church, relations.*

Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026